A.J.P. Taylor

ORIGINILE CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

Traducere din limba engleză şi note
de Lucian Leuştean

POLIROM
2022

Cuprins

Cuvînt înainte 7

Capitolul 1. Problema uitată 21
Capitolul 2. Moştenirea primului război mondial 29
Capitolul 3. Primul deceniu interbelic 46
Capitolul 4. Sfîrşitul Versailles-ului 62
Capitolul 5. Afacerea abisiniană şi sfîrşitul sistemului de la Locarno 82
Capitolul 6. Pacea semiarmată, 1936-1938 94
Capitolul 7. *Anschluss*-ul: sfîrşitul Austriei 116
Capitolul 8. Criza cehoslovacă 131
Capitolul 9. Şase luni de pace 159
Capitolul 10. Războiul nervilor 180
Capitolul 11. Război pentru Danzig 205

Harta Germaniei în perioada interbelică 228
Harta Europei în perioada interbelică 229
Bibliografie 231
Index 237

Pretenţia lui Hitler în privinţa spaţiului vital, *Lebensraum*, suna mai plauzibil – destul de plauzibil pentru a-l convinge pe Hitler însuşi. Însă ce însemna asta în practică? Germania nu era lipsită de pieţe de desfacere. Dimpotrivă, Schacht a folosit înţelegerile bilaterale pentru a da Germaniei, practic, un monopol al comerţului cu Europa de Sud-Est şi erau în pregătire planuri similare pentru cucerirea economică a Americii de Sud atunci cînd declanşarea războiului le-a întrerupt. Germania nu suferea nici de o lipsă de materii prime. Ingeniozitatea ştiinţifică a oferit înlocuitori pentru acelea care nu puteau fi achiziţionate cu uşurinţă, iar Germania nu a avut niciodată, în timpul celui de-al doilea război mondial, handicapul unei penurii de materii prime, în ciuda blocadei britanice, pînă cînd rezervele sale de petrol sintetic au fost distruse de bombardamentele Aliaţilor din 1944. *Lebensraum*, în sensul său cel mai crud, însemna pretinderea unui spaţiu gol, unde germanii se puteau stabili. Germania nu era suprapopulată, în comparaţie cu cele mai multe dintre ţările europene, şi nu exista nici un spaţiu gol în vreun loc din Europa. Cînd Hitler s-a lamentat: „Dacă am fi avut măcar o Ucrainã...", el părea a presupune că nu existau ucrainenii. Şi-a propus el să-i exploateze sau să-i extermine? Aparent, n-a luat în considerare chestiunea în nici un fel. Cînd Germania a cucerit de fapt Ucraina, în 1941, Hitler şi cei din preajma sa au încercat ambele metode, însă fără să obţină vreun avantaj economic. Spaţiu gol exista pe alte continente, iar guvernul britanic, dorind să înlăture una din nemulţumirile lui Hitler, s-a oferit adeseori să facă concesii coloniale. El n-a răspuns însă niciodată. Ştia că posesiunile coloniale reprezentau o cheltuială, nu o sursă de profit, în orice caz, cel puţin pînă cînd ar fi crescut nivelul de dezvoltare al regiunilor respective. Oricum, deţinerea de colonii i-ar fi îndepărtat una din nemulţumirile de care avea nevoie. Pe scurt, nu *Lebensraum*-ul a condus Germania la război. Mai curînd războiul – sau o politică războinică – a produs cererea de *Lebensraum*. Hitler şi Mussolini nu erau ghidaţi de motivaţii economice. Asemenea celor mai mulţi oameni de stat, ei aveau o mare dorinţă de succes, fiind diferiţi de ceilalţi doar în sensul că apetitul lor era mai mare şi l-au alimentat prin mijloace mai lipsite de scrupule.

Efectul fascismului era de observat în moralitatea publică, nu în domeniul economic. Adepţii acestei doctrine au desconsiderat în permanenţă spiritul relaţiilor internaţionale. Hitler şi Mussolini erau foarte mîndri de eliberarea lor de standardele acceptate. Ei au făcut promisiuni fără a avea vreo intenţie de a le îndeplini. Mussolini a sfidat Pactul Ligii Naţiunilor, pe care Italia îl semnase. Hitler a reconfirmat sistemul de la Locarno într-un an, doar pentru a-l repudia în următorul. În timpul războiului civil spaniol, ambii au ridiculizat deschis sistemul nonintervenţiei, pe care se angajaseră să-l respecte. Continuînd în acelaşi mod, ei s-au indignat cînd cineva le-a pus la îndoială cuvîntul sau le-a reamintit de promisiunile încălcate. Oamenii de stat din celelalte ţări erau stupefiaţi de această desconsiderare a standardelor acceptate, însă nu se puteau gîndi la vreo alternativă. Ei au continuat să caute o înţelegere atît de atractivă pentru liderii fascişti, încît să-i readucă pe aceştia pe calea cea bună. Chamberlain a făcut astfel la München în 1938, iar Stalin – prin pactul sovieto-german din 1939. Ambii vor manifesta mai tîrziu o indignare naivă în privinţa faptului că Hitler a continuat să se comporte ca întotdeauna. Însă ce altceva ar fi putut face? O înţelegere

de orice fel părea singura alternativă la război, şi pînă la sfîrşit a persistat sentimentul exasperant că o astfel de înţelegere imposibilă aştepta după colţul următor. Oamenii de stat nefascişti nu au putut scăpa de contaminarea momentului istoric. Pretinzînd că-i tratează pe dictatorii fascişti ca „*gentlemen*", ei înşişi au încetat să fie *gentlemen*. Miniştrii britanici şi francezi, pronunţîndu-se ei înşişi în favoarea bunei-credinţe inexistente a dictatorilor, au devenit, la rîndul lor, indignaţi cînd alţii au continuat să se îndoiască. Hitler şi Mussolini au minţit deschis în privinţa nonintervenţiei, dar Chamberlain şi Eden, Blum[1] şi Delbos nu s-au comportat cu mult mai bine. Oamenii de stat din Europa occidentală se mişcau într-o ceaţă morală şi intelectuală – uneori înşelaţi de dictatori, alteori păcălindu-se singuri, adesea minţindu-şi propriul public. Au ajuns şi ei să creadă că o politică lipsită de scrupule era unica resursă disponibilă. Este greu de crezut că Sir Edward Grey sau Delcassé şi-ar fi pus numele pe acordul de la München, că Lenin şi Troţki, în ciuda dispreţului lor faţă de moralitatea burgheză, şi-ar fi pus numele pe pactul sovieto-nazist.

Istoricul trebuie să încerce să străpungă norul de fraze pentru a ajunge la realităţile din spatele acestuia. Pentru că existau încă realităţi în relaţiile internaţionale: Marile Puteri încercau, fără succes, să-şi menţină interesele şi independenţa. Modelul european fusese transformat profund de evenimentele din 1935 şi 1936. Cele două Puteri occidentale urmaseră cel mai rău curs dintre toate cursurile posibile în afacerea abisiniană; pendulaseră indecise între două politici contradictorii şi au eşuat în ambele. Ele n-au susţinut Liga Naţiunilor din pricina riscului unui război sau pentru că nu doreau să-l înlăture pe Mussolini din Italia, însă nici n-au abandonat Liga de dragul acestuia. Aceste contradicţii au continuat chiar atunci cînd războiul din Abisinia se încheiase, iar împăratul era în exil. Era evident că nu se mai putea face nimic pentru nefericita victimă a idealismului occidental. Sancţiunile erau încheiate, Neville Chamberlain înlăturîndu-le ca fiind „chiar apogeul nebuniei". Însă Italia a rămas condamnată ca stat agresor, iar cele două Puteri occidentale nu se puteau hotărî să-l recunoască pe regele Italiei ca împărat al Abisiniei. Din Frontul de la Stresa nu mai rămăsese nimic, iar Mussolini a fost obligat să se alăture taberei germane. Acest final n-a fost unul pe placul său. Prin atacarea Abisiniei, Mussolini intenţionase să exploateze tensiunea internaţională de pe Rin, nu să opteze pentru Germania. În schimb, el fusese cel care îşi pierduse libertatea de alegere.

Hitler şi-a obţinut libertatea chiar atunci cînd Mussolini şi-a pierdut-o. Sfîrşitul sistemului de la Locarno a transformat Germania într-o Putere complet independentă, care nu mai era încorsetată de restricţii artificiale. Era de aşteptat să apară noi iniţiative pe scena internaţională. Totuşi, politica germană a rămas liniştită pentru aproape doi ani. Această „pauză de încărcare", cum a numit-o Churchill, s-a datorat, în parte, faptului inevitabil că planurile de înarmare necesitau o mai lungă perioadă de timp şi, de aceea, Hitler a trebuit să aştepte pînă cînd Germania era cu adevărat „reînarmată" – o situaţie pe care el, de obicei, o considera posibilă a se realiza în 1943.

---

1. Léon Blum (1872-1950), om politic francez, lider al Partidului Socialist, prim-ministru (1936-1937, 1938, 1946-1947) (n.tr.).

Dar, în acelaşi timp, era nehotărît în privinţa a ceea ce urma să facă chiar dacă ar fi avut puterea să acţioneze. Oricare ar fi fost planurile sale pe termen lung (şi este îndoielnic că a avut vreunul), ţelul politicii sale imediate fusese „distrugerea Versailles-ului". Aceasta era o temă din *Mein Kampf* şi din fiecare discurs de politică externă pe care l-a rostit. Era o politică ce a cîştigat o susţinere unanimă din partea poporului german, avînd şi marele avantaj că, în termeni practici, se desfăşura de la sine: după fiecare succes, Hitler trebuia doar să se uite la tratatul de pace şi să descopere o nouă clauză care trebuia eliminată. El a presupus că procesul va necesita mulţi ani şi se va lovi de mari dificultăţi. Depăşirea acestor obstacole îi va oferi un imens capital de prestigiu. În realitate, distrugerea sistemelor de la Versailles şi Locarno, împreună, i-a luat doar trei ani, iar problemele apărute au fost atît de puţine, încît ne mirăm astăzi de ce Hitler nu a acţionat mai rapid. După martie 1936, nu se mai putea obţine nimic prin atacarea tratatului de la Versailles. Cînd Hitler a denunţat, în cele din urmă, una din puţinele clauze injuste rămase – internaţionalizarea rîurilor germane –, nimeni nu a mai remarcat acest fapt, pe plan intern sau în străinătate. Zilele succesului facil se încheiaseră. A distruge prevederile legale ale unui tratat de pace era un lucru, însă a distruge independenţa altor ţări, chiar mici fiind, era cu totul altceva. În plus, nu fusese niciodată în stilul lui Hitler să ia el iniţiativa. Lui îi plăcea ca alţii să-i facă treaba; a aşteptat ca slăbiciunile interne ale sistemului european să iasă la iveală, tot aşa cum aşteptase ca pacea de la Paris din 1919 să se prăbuşească de la sine. Altfel ar fi putut sta lucrurile dacă Hitler ar fi avut o nemulţumire concretă, presantă, după reocuparea zonei renane. Însă, pentru moment, exista o penurie de nemulţumiri germane. Mulţi germani erau profund afectaţi de chestiunea Danzig-ului şi a „Coridorului" polonez, însă pactul de neagresiune cu Polonia fusese semnat de abia doi ani. Acest act a fost cea mai originală lovitură a lui Hitler în politica externă şi, de aceea, liderul german ezita în a acţiona împotriva lui. Germanii din Cehoslovacia încă nu erau conştienţi de faptul că reprezentau o minoritate oprimată.

Rămăsese doar Austria. Revolta nechibzuită a naziştilor austrieci din 25 iulie 1934 şi uciderea lui Dollfuss reprezentaseră o grea lovitură pentru Hitler – una din puţinele de care a avut parte. El a depăşit acest moment cu o abilitate remarcabilă. Papen, conservatorul frivol care contribuise la alegerea lui Hitler în funcţia de cancelar, a fost trimis ca ambasador german la Viena. Alegerea a fost extrem de potrivită. Papen nu era numai un romano-catolic fervent, slujitor loial al lui Hitler – şi, din acest motiv, un model pentru clericaliştii austrieci –, dar fusese şi un negociator al Concordatului cu Papalitatea. De asemenea, el se aflase la un vîrf de ac de a fi ucis în timpul epurării din 30 iunie 1934 şi, de aceea, era foarte potrivit pentru a-i convinge pe liderii austrieci că tentativele criminale naziste nu trebuie luate în serios. Papen şi-a îndeplinit strălucit misiunea. Guvernul austriac era autoritar într-un mod ineficient: era pregătit să-i persecute pe socialişti, nu însă şi pe romano-catolici sau pe evrei. Era chiar pregătit să folosească frazele naţionalismului german cît timp Austriei îi era permisă existenţa, într-un fel sau altul. Acest fapt îi convenea lui Hitler. Deşi dorea o Austrie dependentă de Germania în relaţiile internaţionale, nu se grăbea să distrugă Austria cu totul. Probabil că această idee nici măcar nu i-a trecut prin cap. Era destul de

austriac pentru a considera de neconceput dispariţia totală a Austriei – asta pînă cînd aceasta s-a realizat; chiar dacă ar fi fost de conceput, nu privea cu ochi buni ipostaza că Viena (pentru a nu mai vorbi de Linz) urma să fie eclipsată de Berlin.

Lui Papen i-au trebuit doi ani pentru a cîştiga încrederea guvernului austriac. Suspiciunea reciprocă a fost relaxată, pînă la dispariţie. La 11 iulie 1936, cele două ţări au încheiat o *Gentleman's Agreement* – prima utilizare vulgarizatoare a acestei sintagme absurde. Acest concept reprezenta o invenţie caracteristică pentru Papen şi a găsit rapid imitatori. Hitler a recunoscut „suveranitatea totală" a Austriei. Schuschnigg a acceptat în schimb că Austria era „un stat german" şi a fost de acord să admită membri din „aşa-numita opoziţie naţională" în guvernul său. Evenimentele ulterioare au făcut ca înţelegerea să pară duplicitară pentru ambele părţi. Lucrurile nu se prezentau astfel, deşi, bineînţeles că fiecare semnatar a înţeles din respectivul act ceea ce dorea să înţeleagă. Hitler a presupus că naziştii austrieci vor pătrunde treptat în guvernul vienez şi vor transforma Austria într-un stat nazist. Însă era încrezător că acest proces se va desfăşura imperceptibil, fără crize dramatice. Înţelegerea din iulie 1936 i-a oferit lui Hitler exact ceea ce el îi propusese lui Mussolini la reuniunea de la Veneţia, în urmă cu doi ani, cu excepţia faptului că Schuschnigg nu a permis să fie înlocuit de „un personaj cu un punct de vedere independent". În schimb, Schuschnigg a devenit un astfel de personaj neutru, sau cel puţin aşa a sperat Hitler. Cancelarul german era încrezător că zidurile Vienei se vor prăbuşi de la sine. Chiar în februarie 1938, el le-a spus liderilor naziști austrieci: „Problema austriacă nu va putea fi niciodată rezolvată printr-o revoluţie... Doresc să se adopte un curs evolutiv al acţiunii, nu o soluţie obţinută prin mijloace violente, deoarece în domeniul politicii externe pericolul pentru noi devine din ce în ce mai mic în fiecare an"[1].

Schuschnigg, din perspectiva sa, nu mai trebuia să depună eforturi pentru a se elibera de dependenţa faţă de Italia – o dependenţă pe care toţi austriecii o displăceau, iar mulţi o considerau inutilă. Nu exista o democraţie de salvat în Austria, ci doar un nume separat. Schuschingg putea accepta orice doreau naziştii, cu excepţia propriei sale dispariţii, şi a presupus că era acum asigurat din acest punct de vedere. Înţelegerea din iulie 1936 i-a dat lui Schuschnigg aparenţa, şi lui Hitler – substanţa. Amîndoi erau satisfăcuţi. Şi Mussolini era mulţumit. El nu putea apăra independenţa Austriei decît dacă se reconcilia umilitor cu Puterile occidentale, şi poate nici măcar atunci. Şi el s-a mulţumit cu aparenţa – menţinerea numelui Austriei. În spatele acestei faţade se desfăşura în continuare conflictul dintre politica italiană şi cea germană. Mussolini dorea să-şi menţină protectoratul asupra Austriei şi Ungariei şi să extindă puterea italiană în Mediterana, în principal pe seama Franţei. Hitler intenţiona să facă din Germania Puterea dominantă în Europa, cu Italia, în cel mai bun caz, ca partener de rang inferior. Nici unul nu intenţiona să promoveze ambiţiile celuilalt; fiecare plănuia să exploateze disputa celuilalt cu Puterile occidentale pentru a obţine concesii pentru sine. În asemenea circumstanţe, discutarea chestiunilor practice putea duce cu uşurinţă la ceartă. Din acest motiv, ei au subliniat similaritatea lor „ideologică" – spiritul

1. Memorandum al lui Keppler, 28 februarie 1938, *German Foreign Policy*, series D, I, No. 338.

modern şi creator al celor două state, care, pretindeau ei, le făcea superioare democraţiilor decadente. Aceasta a fost Axa Roma-Berlin, anunţată zgomotos de Mussolini în noiembrie 1936, în jurul căreia era de aşteptat ca politica europeană să graviteze.

Hitler urmărea aceeaşi politică, în acelaşi timp, cu Japonia. Şi în acest caz, chestiunile practice nu puteau conduce la înţelegere. Hitler dorea să împingă Japonia împotriva Rusiei şi Marii Britanii, fără ca el să sacrifice legătura strînsă dintre Germania şi China, a cărei armată era încă organizată de către generalii germani. Japonia nu putea tolera activităţile germane din Extremul Orient mai mult decît pe cele ale altor Puteri europene. Fiecare aştepta, din partea celuilalt, declanşarea unui conflict din care să obţină recompense facile. Ribbentrop, consilierul personal al lui Hitler în chestiuni externe, a oferit soluţia – primul său succes care l-a condus către postul de ministru de externe în mai puţin de un an –, şi anume Pactul Anti-Comintern, o găunoasă declaraţie de principiu care nu angaja la acţiune nici una dintre părţi. Fiind direcţionată doar împotriva comunismului, ea nu era nici măcar o alianţă împotriva Rusiei. De altfel, aşa cum a demonstrat evoluţia evenimentelor, cele două ţări n-au fost niciodată aliate într-un război antirusesc. Însă Pactul arăta de parcă ar fi fost o alianţă antirusească. Liderii sovietici erau înfricoşaţi. Dacă există o cheie a politicii externe a Uniunii Sovietice, atunci aici trebuie căutată. Conducătorii de la Moscova erau convinşi că se aflau pe punctul de a fi atacaţi – poate de Germania, poate de Japonia, poate de amîndouă în tandem. Spaima lor cea mai mare şi cea mai presantă era aceea a unui război în Orientul Îndepărtat între ei şi japonezi. Datorită unei ironii brutale, aşa cum istoria produce adeseori, acesta a fost războiul – considerat foarte probabil la momentul respectiv – care nu s-a desfăşurat niciodată.

Pactul Anti-Comintern dintre Germania şi Japonia, alături de mai puţin anticomunista Axă Roma-Berlin, nu a afectat doar politica sovietică. El a avut o puternică influenţă şi în Anglia şi Franţa. Rusia şi Puterile occidentale ar fi putut să-şi strîngă relaţiile dacă pe scena internaţională ar fi operat nişte principii abstracte, fără legătură cu situaţiile pe plan intern. Franţa a realizat Pactul franco-sovietic, Puterile occidentale au acceptat Rusia, cumva reticent, ca membru loial al Ligii Naţiunilor, ceea ce le-a făcut să aibă mustrări de conştiinţă cînd Litvinov predica necesitatea „securităţii colective". Cînd Pactul Anti-Comintern a împins ideile politice în avanscenă, unii oameni din cele două ţări democratice au simţit şi ei chemarea anticomunismului. Ei tindeau să fie neutri în lupta dintre fascism şi comunism, sau poate chiar să fie de partea fascistă. Deşi se temeau de Hitler ca lider al unei Germanii puternice şi agresive, ei îl agreau – sau cei mai mulţi dintre ei – ca protector al civilizaţiei europene împotriva comunismului. Exista o diferenţă de atitudine între englezi şi francezi. Mulţi englezi, în special din Partidul Conservator, spuneau: „Mai bine Hitler decît Stalin". Nu-i trecea prin minte nici unui englez, cu excepţia liderului fascist, Sir Oswald Mosley, să spună: „Mai bine Hitler decît Baldwin sau Chamberlain, sau chiar Attlee[1]". În Franţa, alegerile generale din mai 1936 au adus la putere o majoritate de

1. Clement Richard Attlee (1883-1967), om politic britanic, lider al Partidului Laburist (1935-1955) şi prim-ministru al Marii Britanii (1945-1951) (n.tr.).

stînga alcătuită din radicali, socialişti şi comunişti. Cînd a urmat un guvern al Frontului Popular, francezii conservatori, „oamenii de bine", au spus nu doar: „Mai bine Hitler decît Stalin", ci şi „Mai bine Hitler decît Léon Blum".

Acesta nu a fost unicul motiv pentru care relaţiile dintre Rusia sovietică şi Occident, care păreau a se îmbunătăţi, au început să se deterioreze. Anul 1936 a reprezentat începutul marilor epurări din Rusia: practic, toţi vechii bolşevici au fost executaţi sau închişi, sute de mii – poate milioane – de neruşi au fost trimişi în Siberia. În anii următori, epurarea s-a extins la forţele armate: Tuhacevski[1], şeful statului-major, trei din cei cinci mareşali, 13 din cei 15 comandanţi de armată şi mulţi alţii au fost împuşcaţi după cîte un proces secret sau fără nici un fel de judecată. Nimeni nu cunoaşte raţiunea acestui masacru. Era Stalin un nebun autocrat? Se baza pe ceva cînd presupunea că generalii sau rivalii săi politici plănuiau să folosească sprijinul german pentru o revoluţie antistalinistă? Sau plănuia el însuşi o reconciliere cu Hitler şi de aceea şi-a înlăturat posibilii critici? Potrivit unei versiuni, preşedintele Beneš al Cehoslovaciei a descoperit că Tuhacevski şi alţii negociau cu Hitler şi i-a înmînat dovezile lui Stalin. Potrivit altei versiuni, însuşi serviciul secret german a conceput dovezile şi i le-a plasat lui Beneš. Nu ştim nimic despre aceste lucruri şi, probabil, nu vom şti niciodată. Însă efectul a fost indiscutabil. Aproape toţi observatorii occidentali au devenit convinşi de faptul că Rusia sovietică era inutilă în postura de aliat: conducătorul ei – un dictator sălbatic şi lipsit de scrupule, armatele sale – în haos, sistemul ei politic – în prag de colaps la prima ameninţare. Ambasadorul american, Joseph Davies, era singura excepţie. El a insistat întotdeauna că fusese un complot real, că procesele se desfăşuraseră în mod corect şi, drept urmare, puterea sovietică se întărise. Însă şi el îşi dădea doar cu părerea. Nimeni nu ştia adevărul atunci, şi nimeni nu-l cunoaşte nici astăzi. Armatele sovietice s-au prezentat bine împotriva germanilor în 1941, însă numai după un dezastru iniţial teribil. Asta ar putea dovedi că armatele erau eficiente şi în 1936 sau 1938. Pe de altă parte, ar putea sugera că ele nu erau pregătite pentru război nici măcar în 1941. Toate speculaţiile în privinţa acestui subiect sînt inutile. Rezultatul practic a fost acela că Puterile occidentale s-au plasat ferm în spatele liniilor lor defensive – o urmare paradoxală, dacă se are în vedere că Pactul franco-sovietic a fost pretextul lui Hitler pentru distrugerea sistemului de la Locarno.

Cele două Puteri occidentale nu au rămas în expectativă după evenimentele din martie 1936. Ele au început să-şi îmbunătăţească poziţia defensivă, sau cel puţin aşa au crezut: în principal din teamă faţă de Germania, deşi şi-au slăbit şi legăturile cu Rusia sovietică. Cînd Hitler a înaintat în zona renană, guvernul britanic a înlocuit dubla garanţie din tratatul de la Locarno cu o promisiune clară de asistenţă dacă Franţa era atacată direct. Aceasta a fost privită ca o chestiune temporară, pînă cînd negocierile ar fi oferit un substitut pentru Locarno. Însă negocierile nu au condus la nimic – nu s-a putut găsi nici un înlocuitor pentru Locarno. În acest mod accidental,

1. Mihail Nikolaevici Tuhacevski (1893-1937), mareşal şi teoretician militar sovietic, unul dintre organizatorii Armatei Roşii (n.tr.).